

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.02>

Renata BIZIOR

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Wpływ kontekstu na aktualizację wzorca gatunkowego aktu uszanowania (na przykładzie tekstu z początku XIX wieku)

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest oddziaływanie czynników kontekstowych na kształtowanie się zachowań językowych w zakresie komunikacji prawno-urzędowej. Materiał badawczy stanowią teksty aktu uszanowania – dawnego gatunku prawno-urzędowego, wprowadzonego do polszczyzny na początku XIX wieku przez *Kodeks cywilny* zwany *Kodeksem Napoleona*, sporządzone przez urzędnika publicznego (notariusza) w 1809 r. Autorka analizuje strukturę tekstów aktu uszanowania w relacji do normatywnego wzorca gatunkowego oraz na tle innych realizacji gatunkowych z tego samego okresu i przedstawia je jako indywidualne realizacje wzorca gatunkowego zdeterminowane przez oddziaływanie kontekstu zewnątrzjęzykowego. Tego rodzaju aktualizacje wzorca gatunkowego uznaje za nietypowe dla sfery prawno-urzędowej, w której dominują wzorce normatywne.

Słowa kluczowe: styl urzędowy, prawno-urzędowy gatunek wypowiedzi, wpływy francuskie, Kodeks Napoleona, akt notarialny, akt uszanowania, XIX w.

Istotnym czynnikiem kontekstowym, o którym będzie mowa w tym szkicu, jest prawo – główny elementu kontekstu¹ socjokulturowego,

¹ Komunikacyjna działalność człowieka osadzona jest w określonym kontekście zewnątrzjęzykowym. W części ujęć teoretycznych wyróżnia się trzy rodzaje kontekstu: ogólnokulturowy (rodzaj aktywności społecznej), socjokulturowy (rodzaj sytuacji społecznej bądź instytucjonalnej, kategorie uczestników), sytuacyjny (najbliższy kontekst wypowiedzi) (np. Gajda 1991, 69). Mimo tych rozróżnień w praktyce badawczej niejednokrotnie obecne są uproszczenia, których konsekwencją jest uwzględnianie podziału na kontekst kulturowy (dalszy) oraz kontekst sytuacyjny (bliższy wypowiedzi) (Ostaszewska 2008, 33).

w którym osadzone są gatunki prawno-urzędowe² należące do stylu urzędowego polszczyzny. Wartą podkreślenia cechą tej funkcjonalnej odmiany języka jest jej większy stopień uzależnienia od kontekstu zewnętrznego, a zatem od dynamiki zmian w sferze prawno-ustrojowej, politycznej, społecznej i kulturowej, niż w wypadku innych odmian (Szczepankowska 2015, 8).

Początek XIX stulecia przyniósł ważne zmiany w zakresie kodyfikacji prawa i regulacji prawnych, co było konsekwencją przemian ustrojowo-politycznych związanych z powstaniem Księstwa Warszawskiego zależnego od Cesarstwa Francuskiego i działań niepozostających bez wpływu na repertuar gatunków obsługujących sferę prawno-urzędowych, a także na ich tożsamość i stabilność. Ten istotny aspekt oddziaływania czynników kontekstowych na postać gatunku podkreśla w swojej pracy Bożena Witosz (2009, 104). Za najważniejszą zmianę w zakresie kultury prawnej dziewiętnastego stulecia, nie tylko w Polsce, ale również w znacznej części Europy, trzeba uznać wprowadzenie unormowań w zakresie prawa cywilnego skodyfikowanych w *Kodeksie cywilnym* zwanym *Kodeksem Napoleona*, pierwotnie opublikowanym we Francji w 1804 r., a kilka lat później adaptowanym na grunt polski. Wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego (1807) na ziemiach polskich wprowadzone zostały francuskie modele ustrojowe, nie tylko prawne, ale również kancelaryjne i administracyjne, w tym obejmujące działalność notariatu (Ławniczak 2013, 34).

Pod względem społeczno-kulturowym regulacje prawne *Kodeksu Napoleona* w istotny sposób uporządkowały stosunki rodzinne, związane między innymi z funkcjonowaniem małżeństwa, poczynając od momentu decyzji o jego zawarciu aż po rozwiązanie. Towarzyszącym temu zjawiskiem kulturowym, mającym oparcie w *Kodeksie*, był powrót do patriarchalnych zasad dawnego prawa, które wymagało nie tylko zezwolenia rodziców lub dziadków na zawarcie małżeństwa przez kobiety do 21 lat, a mężczyzn do 25 lat, ale i zwrócenia się do rodziców (lub dziadków) o radę w formalnym, urzędowym akcie uszanowania (tzw. *acte respectueux et formel*), który w świetle przepisów powinien być powtórzony dwa razy (Sójka-Zielińska 2007, 94). Akt uszanowania jest świadectwem potrzeby regulowania stosunków rodzinnych (społecznych) w sposób urzędowy, która jest wyrażana przez prawodawcę, i w ten sposób pełni funkcję regulacyjną. Informacje na temat tego przepisu prawa zawierają tłu-

² Podział gatunków w obrębie stylu urzędowego przyjmuję za M. Wojtak (2001, 155), która w obrębie tego stylu wydziela dwie odmiany: prawno-urzędową i urzędowo-kancelaryjną.

maczenia *Kodeksu Napoleona* na język polski (KN1, KN2), który obowiązywał od roku 1807 na terytorium Księstwa Warszawskiego, a jego rzeczywiste stosowanie w praktyce poświadcza wiele realizacji tekstowych różnorodnych form gatunkowych o charakterze prawno-urzędowym. Niemniej jednak żywotność samego aktu uszanowania nie była zbyt długa, gdyż z biegiem czasu został uchylony ze względu na formalną i finansową uciążliwość (opłata) i faktyczną bezużyteczność, wskutek czego zyskał zdecydowanie efemeryczny charakter. Pierwsza próba usunięcia odnoszących się do niego przepisów prawnych, kształtujących zarazem świecki charakter małżeństwa, została podjęta już w 1818 r., po zmianie ustroju politycznego, w której efekcie małżeństwo odzyskało status wyznaniowy (Sójka-Zielińska 2007, 78).

Na marginesie podjętego tematu warto wspomnieć o szczególnym znaczeniu *Kodeksu* dla rozwoju odmiany urzędowej polszczyzny oraz przyporządkowanego jej pola gatunkowego, na co zwraca uwagę Ewa Woźniak (2014), Irena Szczepankowska (2015) i Rafał Zarębski (Woźniak, Zarębski 2016). Zdaniem badaczy przekłady francuskiego *Kodeksu Napoleona* na język polski wpłynęły w istotny sposób nie tylko na przeobrażenia w repertuarze gatunków urzędowo-kancelaryjnych oraz ich wzorców, które były konsekwencją wprowadzenia do sfery prawno-administracyjnej nowych i zmodyfikowanych gatunków wypowiedzi (Woźniak, Zarębski 2016, 53–54), ale również na jakość polszczyzny urzędowej w XIX w., z tej racji, że upowszechniły nowoczesny, logiczny styl wypowiedzi, zdecydowanie osłabiając tradycję retoryczną oraz makaronizowanie (Szczepankowska 2015, 20), stały się również podstawą istotnych zmian w terminologii prawno-administracyjnej, jej uporządkowania i uściślenia (Woźniak, Zarębski 2016, 49–55).

Przedmiotem mojej uwagi jest akt uszanowania, gatunek rozpoczynający swój żywot na początku XIX stulecia, który jest swoistym świadectwem określonego czasu, z jednej strony odzwierciedlającym wprowadzenie w życie nowego porządku prawnego bazującego na *Kodeksie Napoleona*, a z drugiej dokumentującym stosunki rodzinne i społeczne danej wspólnoty komunikatywnej o regionalnym charakterze. Akt uszanowania, podobnie jak akt pozwolenia na zawarcie małżeństwa, jest przede wszystkim dokumentem postępującego procesu wkraczania prawa i władzy świeckiej w przestrzeń mającą dotychczas sankcję religijną bądź zwyczajową oraz powolnej zmiany relacji państwo/prawo – rodzina³. Od strony językowej jest ciekawym poświadczeniem kształtowania świadomości gatunkowej, kompetencji komunikacyjnej i zachowań językowych

³ Szerzej na ten temat pisze K. Sójka-Zielińska (2007, 92–98, 131–135).

urzędników publicznych (notariuszy), i co najważniejsze – przemian sposobów aktualizacji wzorca gatunku urzędowego. Mirosława Siuciak (2002, 122–123) zwraca uwagę, że badanie tego rodzaju przeobrażeń zachodzących w obrębie poszczególnych gatunków pozwala na uchwycenie przemian danego stylu funkcjonalnego. Uczynienie obiektem analizy konkretnego tekstu aktu uszanowania pozwala na obserwację sposobu aktualizacji wzorca gatunkowego wypowiedzi prawnouzędowej, który jest determinowany przez różnorodne czynniki kontekstowe. Wobec powyższego celem badawczego postępowania jest próba odpowiedzi na pytanie dotyczące występowania w wybranych aktualizacjach aktu uszanowania pewnych problematycznych przekształceń, w których efekcie powstaje tekst o innej intencji komunikacyjnej niż ta, która była właściwa prototypowi wymodelowanemu przez prawo.

W opracowaniu korzystam z teoretycznej tradycji studiów historycznojęzykowych i tekstologicznych, a w analizie tekstów odwołuję się do metod tekstologicznej, pragmatycznej i genologicznej analizy tekstu.

Jednym z rezultatów procesu przemian repertuaru gatunków urzędowych na początku XIX w.⁴ było wejście w użycie pisemnego, urzędowego aktu uszanowania, który przyjmując postać odrębnego aktu notarialnego, wykorzystywał jego wzorzec gatunkowy. Taką zależność między tekstem aktu uszanowania a gatunkiem przyjmuję za Anną Dunin-Dudkowską (2012, 35), która uznaje akt notarialny za samodzielny gatunek tekstu mieszczący się w polu gatunków urzędowych. Wobec tego w akcie uszanowania umocowanym prawnie widzieć będę odmianę gatunkową aktu notarialnego, który z kolei łączy się ściśle z gatunkami urzędowymi wykorzystywanymi w zasadniczej, najważniejszej z punktu funkcji zmiany rzeczywistości prawnej, części aktu: umową, protokołem, testamentem itd. Warto jeszcze zaznaczyć, że po wprowadzeniu w życie *Kodeksu Napoleona* wzorzec aktu notarialnego został szczegółowo uregulowany przepisami prawnymi, co doprowadziło do jego unifikacji i standaryzacji (Dunin-Dudkowska 2012, 36).

Do tej pory wśród językoznawców uwagę aktom uszanowania poświęciła Joanna Kuć w monografii *Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku* (2013, 53–55, 84–85), a także w artykule pt. *Akty uszanowania i pozwolenia na zawarcie małżeństwa jako umowy intertekstualne* (2012). Na podstawie własnych badań autorka stwierdza, że akty uszanowania należały do często praktykowanych czynności notarialnych w początkowym okresie XIX w. (Kuć 2013, 84), co było konsekwencją przepisów wprowadzonych przez *Kodeks cywilny*. Autorka

⁴ O tego rodzaju zmianach, na przykładzie aktu znania, pisze R. Bizior (2015).

wskazuje, że w aktach uszanowania mamy do czynienia, po pierwsze, z krótkimi, uroczystymi prośbami o radę i błogosławieństwo skierowanymi do rodziców osób pragnących zawrzeć związek małżeński (Kuć 2013, 54), a po drugie, z umowami (dokumentami) zawartymi między rodzicami lub – w wypadku ich braku – najbliższymi krewnymi i dziećmi zamierzającymi zawrzeć małżeństwo; są to umowy w formie prośby o rodzicielskie błogosławieństwo (Kuć 2013, 84–85). W innym miejscu J. Kuć (2012, 92) ujmuje rzecz całościowo, pisząc, że „akty uszanowania są to krótkie, jednostronicowe umowy zawarte między rodzicami (lub najbliższymi krewnymi) i dziećmi, zamierzającymi zawrzeć związek małżeński. Mają formę prośby o rodzicielskie błogosławieństwo, są jednocześnie urzędowymi dokumentami umocowanymi prawnie”. Przywołane charakterystyki akcentują dwie ważne cechy aktu uszanowania: dominację aktów prośby oraz gatunkową formę umowy w zasadniczej części aktu notarialnego.

Istotę aktu uszanowania od strony prawnej uregulował artykuł *Kodeksu cywilnego* Napoleona, który przybierał różny kształt językowy w zależności od tłumaczenia. Sytuował on akt uszanowania w kontekście innych aktów stanu cywilnego jako towarzyszący urzędowej formalizacji procesu zawierania małżeństwa. Z tłumaczeń artykułu 151 *Kodeksu* niewątpliwie wynika, że ów akt powinien zawierać prośby⁵. Poniżej zamieszczam dwie wersje tego przepisu:

151. Dzieci familii, doszedłszy lat wieku swego oznaczonych art. 148 obowiązane będą przed zawarciem małżeńskiego związku, prosić przez uroczysty akt uszanowania, o radę oycy i matki, albo dziadów i bab, gdy oyciec i matka nie żyją, lub są w niemożności oświadczenia woli swojej [KN1, 46].

Art. 151. Dzieci w małżeństwie spółdzone, wstąpiwszy w wiek pełnoletni oznaczony Artykułem 148 są obowiązane przed zawarciem małżeństwa prosić, przez Akt uszanowania formalny, o radę Oycy, i Matki, lub swych dziadów i babek, jeżeli ich rodzice nie żyją, lub są w niemożności oświadczenia woli swojej [KN2, 19].

Tekst aktu uszanowania będący obiektem analizy został sporządzony przez pisarza aktowego (notariusza) Józefa Leśniewskiego, mianowanego na ten urząd w 1809 r. i wykonującego czynności urzędowe w Częstochowie w latach 1809–1819. Leśniewski był pierwszym notariuszem, który prowadził kancelarię notarialną w tym mieście na podstawie *Ustawy notarialnej* z 1808 r. wprowadzającej francuski system notariatu,

⁵ Anna Wierzbicka (1983, 129) definiuje prośbę przy użyciu formuł definicyjnych w sposób następujący: „chcę żebyś zrobił dla mnie coś dobrego (X) / mówię to bo chcę żebyś to zrobił / nie wiem czy to zrobisz bo wiem że nie musisz robić tego co ja chcę żebyś robił”.

niemniej na urząd został powołany z rocznym opóźnieniem w stosunku do terminu nałożonego przez prawo w *Ustawie notarialnej* z 1808 r. Jest to dość znaczący czynnik kontekstowy pozostawiający określone znamię w tekście badanego aktu, który został spisany w roku 1809, w początkowym okresie praktyki notarialnej Leśniewskiego, przypadającym na rok po pierwszym tłumaczeniu na język polski *Kodeksu Napoleona* i obowiązywania *Ustawy notarialnej* (1808). Podstawą do sporządzenia badanego notarialnego aktu uszanowania, zgodnie z zasadą prawną, stała się czynność prawna, która miała miejsce w tym mieście (Pawiński 2002, 203).

Tekst aktu uszanowania, będący podstawą badań, ma dwa warianty tekstowe spisane przez Leśniewskiego w 1809 r., w pewnym stopniu różniące się od siebie. Tekst oryginału (wariant A) figuruje w księdze akt notarialnych notariusza i jest zapisany w sposób typowy dla większości aktów notarialnych, to jest na prawej połowie strony karty z pozostawieniem lewej części wolnej. Przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Częstochowie (nr działu 34, rok 1809, karta 266). Drugi z tekstów – kopia dokumentu (wariant B) – został przygotowany przez notariusza na potrzeby urzędu stanu cywilnego i włączony do akt stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Zygmunta w Częstochowie, w którym odbył się ślub osób zawierających akt uszanowania. Obecnie jest przechowywany w Archiwum Państwowym w Częstochowie (nr działu 56, rok 1809, k. 142–144) i wchodzi w skład tak zwanych alegatów, czyli archiwalnych załączników do akt stanu cywilnego, jest dokumentem do aktu małżeństwa. Został zapisany w inny sposób, gdyż zajmuje całą stronę papierowych kart. Jednak nie tylko sposób zapisu różni obydwie dokumenty, gdyż, z konieczności wynikającej z relacji pochodności i wtórności wariantu B wobec wariantu A oraz jego innego obiegu urzędowo-kancelaryjnego, dokumenty te różnią się pewnymi elementami strukturalnymi, o czym będzie jeszcze niżej.

Punktem wyjścia do analizy jest fakt opatrzenia tekstu (tekstów) nazwą identyfikującą, określającą przynależność do odmiany gatunkowej, a tym samym wskazanie na jego cel komunikacyjny. Nazwa ta została odnotowana w aktach notarialnych Leśniewskiego – w rejestrze alfabetycznym oznaczonym jako *Regestr*, rozpoczynającym księgę zbiorczą aktów notarialnych sporządzonych przez notariusza w 1809 r. – w postaci: *Bogucki, z Sreybrowską, akt uszanowania zawarli*, oraz na dokumencie wydanym parafialnemu Urzędowi Stanu Cywilnego. Z tyłu ostatniej strony tekstu znajduje się bowiem napis sporządzony ręką pisarza, o następującej treści: *Akt uszanowania między Urodzonymi Janem Boguckim i Rożą Szreybrowską spisany Roku Tysiąc osmset dziewiątego w Częstochowie*. Nadawca tekstu aktu notarialnego określa go trzykrotnie jako *akt*

uszanowania – dwa razy poza tekstem i raz wewnątrz, oraz jeden raz jako *akt wieczystego uszanowania* – jest to określenie pojawiające się w korpusie tekstu wcześniej niż *akt uszanowania*. Przytoczone zapisy wskazują na gatunkową (odmianową) identyfikację tekstu przez nadawcę. Idąc za tym faktem, mając przy tym świadomość niedoskonałości takiego kroku, przyjmuję, że właśnie z tego rodzaju odmianą gatunkową i jej aktualizacjami mamy do czynienia.

Wspomnieć trzeba, że niecałe dwa miesiące później, w 1810 r., pisarz aktowy Leśniewski sporządził na potrzeby osób należących do wymienionej parafii kolejny akt uszanowania, o niemal identycznej strukturze i kształcie językowo-treściowym.

Badany tekst aktu uszanowania porównałam najpierw z innymi tekstami tej odmiany gatunkowej zgromadzonymi w aktach stanu cywilnego parafii św. Zygmunta w 1809 i 1810 r., co pozwoliło na stwierdzenie, że tekst ma inną organizację niż znajdujące się w przeglądany zasobie dokumenty spisane ręką innych pisarzy w tym samym czasie. Następnie porównałam tekst owego aktu z innymi aktami uszanowania sporządzonymi przez notariusza Leśniewskiego w latach 1809–1811, co również dało podstawę do stwierdzenia, że jego kształt językowo-komunikacyjny (oraz tekstu z początku 1810 r.) jest inny od późniejszych aktualizacji⁶. Przeprowadzona analiza porównawcza nasuwa pytanie o możliwy zakres odstępstw od wzorca kanonicznego gatunku urzędowego i pojawienia się jego wzorca adaptacyjnego bądź alternacyjnego. Maria Wojtak (2004, 33) pisze, że z reguły gatunki o dużym stopniu rytualizacji, prawne lub w ogóle urzędowe, nie mają pełnego zasobu wariantów wzorców gatunkowych (kanonicznego, alternacyjnego, adaptacyjnego), natomiast możliwe jest pojawienie się indywidualnych realizacji wzorca. Z takim przypadkiem mamy właśnie do czynienia.

Organizacja obydwu wspomnianych wariantów aktu uszanowania sporządzonych przez Leśniewskiego w 1809 r. wskazuje na wysoki stopień szablonowości tych dokumentów mimo ich dość istotnego odstępstwa od gatunkowego prototypu aktu uszanowania, modelowanego przez prawo, i wzorca uzualnego utrwalonego w praktyce pisarzy notarialnych⁷. Analizowany tekst jest aktem notarialnym, a zatem wypowiedzią urzędową stwierdzającą dany stan rzeczy lub czynność prawną, pełniącą funkcję dokumentacyjną (Malinowska 2013, 470). Poświadcza

⁶ Na odmiennosć badanego tekstu wskazują również wyniki badań opublikowanych przez J. Kuć (2012; 2013, 53–55, 84–84).

⁷ Wnioski wysnuwam między innymi na podstawie analiz przedstawionych w pracach J. Kuć (2012, 2013).

czynność prawną, jaką jest złożenie wymaganego przez przepisy prawa aktu uszanowania przed przystąpieniem do zawarcia małżeństwa.

Przedstawiona poniżej analiza pokazuje, że tekst tego aktu cechuje duży stopień schematyczności i formuliczności, co daje podstawę, po porównaniu z innymi aktami notarialnymi ujętymi w przeglądanej dokumentacji, do stwierdzenia zgodności z kanonicznym wzorcem aktu notarialnego. Niemniej jednak najważniejszy z punktu widzenia modelowania rzeczywistości prawnej oraz tożsamości gatunkowej tekstu, zasadniczy segment tekstu, stanowiący o jego celu komunikacyjnym nie aktualizuje wzorca kanonicznego aktu uszanowania, lecz ma postać realizacji indywidualnej.

Na wstępie warto zwrócić uwagę na socjologiczny aspekt sporządzenia aktów uszanowania w kancelarii notariusza Leśniewskiego, które w okresie 1809/1810 były rzadko przygotowywane. Pierwszy akt uszanowania sporządzono dla osób pochodzących ze stanu szlacheckiego, o czym świadczą dookreślenia *urodzony*, *urodzona*, i jak można sądzić, zamożnych, natomiast drugi (z 1810 r.) dla kaprała wojska stacjonującego na Jasnej Górze i panny o nieznanym pochodzeniu społecznym. Kolejne akta z 1810 i 1811 r. były spisywane dla osób oznaczanych w tekście jako *urodzone*, *wielmożny* i *starozakonni*, co może wskazywać na społeczno-majątkowe ograniczenia w ich przygotowywaniu. Ten socjologiczny aspekt zyskuje wymiar socjolingwistyczny w momencie, gdy odzwierciedla się w strukturze tekstu, z powodu jego sporadycznego spisywania, co nie sprzyjało wykształcaniu się typowej, kanonicznej organizacji tekstu aktu.

Tekst analizowanego egzemplarza aktu uszanowania wyposażony jest w ramę aktu notarialnego właściwą dla całego typu tekstów przygotowywanych przez notariusza, która jest efektem normatywizacji wynikającej z przepisów prawa oraz procesów standaryzacyjnych, determinowanych przez powtarzalność sytuacji komunikacyjnych, w których uczestniczą obywatele i instytucje (Malinowska 2013, 471). Zgodnie z wzorcem gatunkowym są przede wszystkim niezmiennie składniki tworzące ramę tekstową, która jest schematyczna i jednorodna dla różnego typu działań prawno-urzędowych, konkretyzujących się w postaci tekstu aktu notarialnego. W związku z tym, że tekst występuje w dwóch wariantach, trzeba dodać, że część inicjalna ich ramy tekstowej jest nieco inna. Wariant B tekstu jest opatrzony pieczęciami królewską i skarbową oraz nieczytelnym znakiem urzędowym, prawdopodobnie pieczęcią notariusza. Z kolei wariant A, pozostający w aktach notariatu, nie ma żadnej pieczęci.

Inicjalna część ramy tekstowej tworzy tzw. komparycję aktu notarialnego (Dunin-Dudkowska 2010, 102) i zawiera kolejno elementy obligatoryjne, występujące w obydwu wariantach, i fakultatywne, występujące w wariantcie B:

- numer nadany dokumentowi przez pisarza aktowego;
- w wariantcie B: nagłówek w postaci skróconego w sposób standardowy tytułu królewskiego: *Frederyk August z Bożej Łaski Król Saski, Książę Warszawski etc: etc: etc.*, informujący, że notariusz jako urzędnik zaufania publicznego sprawuje władzę w imieniu panującego monarchy. Ta część ramy występuje jedynie w kopii z tego względu, że jest ona funkcjonującym odrębnie dokumentem (odpis);
- określenie lokacji sporządzenia aktu i jego datację: *Działo się w starej Częstochowie dnia dwudziestego czwartego miesiąca Listopada Roku Tysiącznego osmsetnego dziewiątego*; ta część tekstu odwzorowuje nowoczesny sposób datowania dokumentów mieszczący się w części wstępnej, a nie końcowej (Ławniczak 2013, 70);
- nazwę urzędu i urzędnika publicznego, który *przyjmuje* czynność prawną (akt uszanowania), oraz dokładną lokację jego urzędu: *Przed Urzędem Naszym Pisarza Aktowego Powiatu Częstochowskiego mieszkającego pod Numerem pięćdziesiątym czwartym w Ulicy Krakowskiej w Okręgu Trybunału pierwszej Instancji Departamentu Kaliskiego przyjmującym tę czynność*;
- informację o obecności świadków: *w przytomności Świadków niżej wymienionych*;
- dane obydwu stron stawających do czynności prawnej, chcących złożyć nakazany prawem akt uszanowania, przedstawione w porządku zgodnym z wzorcem kanonicznym:
 - a) stan społeczny (*urodzony* ‘szlacheckiego, ziemiańskiego pochodzenia’), imię i nazwisko mężczyzny, imiona i wspólne nazwisko jego rodziców wraz z określeniem ich statusu społecznego, data urodzenia oraz dane dotyczące metryki chrztu, będącej podstawą ustalenia tożsamości (miejsce i sposób jej wystawienia), stan cywilny, miejsce zamieszkania podane łącznie dla obydwu stron (poniżej): *Stawili się osobiście Urodzeni, Jan Babtista Bogucki, niegdys Urodzonych Kazmierza i Wiktoryi Boguckich Syn /: iak opiewa Chrztu iego Mentryka dnia dwudziestego trzeciego Czerwca Roku Tysiąc siedemsetnego osmdziesiątego drugiego w Kosciele Parafialnym Koziogłowskim napisana Urzędownie wydana i w niniejszym Urzędzie składana :/ Nieżenny kawaler z iedney,*
 - b) stan społeczny, imię i nazwisko kobiety, stan społeczny jej rodziców, ich imiona, wspólne nazwisko i miejsce zamieszkania: *Uro-*

dzeni [...] a Roża Szreibrowska Urodzonych Tomasza i Barbary Szreibrowskich w Miescie Trzemesznie mięszkaiących [...] czyniąca z drugiej Strony.

Nieco niżej podano wspólne miejsce zamieszkania stron: w *Miescie tym oboie mięszkaiący*,

- c) dane identyfikujące świadków zdarzenia, którymi zgodnie z prawem mogli być tylko pełnoletni mężczyźni, ich imiona i nazwiska, miejsce zamieszkania, stan społeczny: *:/ iak świadczą Jmci Panowie Gabryel Wyszowski pod Numerem trzydziestym piątym w Rynku i Kazmierz Dymecki pod Numerem siedemdziesiątym piątym tu w Częstochowie mięszkaiący Obywatele :/ w przytomności tychże Świadkow dostawionych dla udowodnienia swego Interessu*⁸;

- oświadczenie o zdolności do czynności prawnej obu stawających stron, gwarantujące jej ważność (pełnoletniość, poczytalność, stan zdrowia fizycznego), oraz informacja o fakcie złożenia zeznania przez obydwie strony: *podoletni*⁹, *Urzędownie czynic prawomocni z Osob Urzędowi swemu Znani, na ciele i umysle Zdrowi*.

Również część finalna ramy, wykształcona przy sporządzaniu różnego typu tekstów notarialnych, nie odbiega od schematu wzorca aktu notarialnego. W jej skład wchodzi następujące elementy tekstowe:

- stwierdzenie, że akt został wyraźnie odczytany i przyjęty przez strony: *Po wyraznym iego przeczytaniu i dobrowolnym przyięciu, gdy zadney nie czynią Excepcyi*;
- podpisy stron:
- a) w wariancie A: informacja o podpisaniu aktu i oryginalne podpisy wszystkich uczestników zdarzenia, czyli „zeznających”, świadków i notariusza, składane ich ręką (wszystkie osoby były piśmienne) jeden pod drugim: *własnoręcznemi podpisami zatwierdzaią/ Jan Bogucki Baptysta/ Rozalia Szraybrowska/ Gabriel Wyszykowski iako Świadek/ Kazmierz Dymecki iako Świadek/ Józef Lesniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego*,
- b) w wariancie B: informacja o złożeniu podpisów przez wszystkich uczestników czynności prawnej przedstawiona w zapisie ciągłym: *własnoręcznemi podpisami zatwierdzaią. Jan Baptista Bogucki. Rozalia Szreibrowska. Gabryel Wyszowski iako Świadek. Kazmierz Dymecki iako Świadek. Józef Lesniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego*;

⁸ W zapisach tekstu pominięto tzw. długie f i zastąpiono je literą s.

⁹ We wszystkich pisanych przez siebie aktach Leśniewski używa słowa *podoletni* ‘pełnoletni’.

— w tym wariantcie dodatkowo występuje poświadczenie zgodności z oryginałem znajdującym się w aktach notariusza i postawienia pieczęci, opatrzone datą oraz miejscem czynności notariusza: *Wyciąg ten zgodny z Oryginałem w Aktach znajdującym się wycisnieniu pieczęci dnia dwudziestego czwartego Listopada Roku Tysiąc osmsetnego dziewiątego w starej Częstochowie Zaswiadczam*, oraz podpis notariusza pod tekstem uwierzytelniający dokument: *Leśniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego*.

Jednak najistotniejsza w perspektywie aktualizacji wzorca gatunkowego jest zasadnicza część sporządzonego przez Leśniewskiego aktu notarialnego, która powinna realizować odpowiedni do celu czynności prawnych wzorzec gatunkowy i decydować o jego statusie gatunkowym, a w konsekwencji o powstaniu nowej sytuacji prawnej. Ta część tekstu aktu uszanowania spisanego przez Leśniewskiego stwarza pewien problem interpretacyjny, którego rozwiązaniu może służyć koncepcja wzorców gatunkowych Marii Wojtak (2004), pozwalająca na wyróżnienie zbioru wariantów wzorca gatunkowego wypowiedzi: wzorca kanonicznego, alternacyjnego i adaptacyjnego, oraz odpowiadających im rodzajów aktualizacji tekstowych: realizacji, reprezentacji oraz reprezentacji lub okazji dla wzorca adaptacyjnego.

Przytaczane wyżej kilkukrotne oznaczenie przez notariusza badanego tekstu jako *akt uszanowania* pozwala na jego rozpoznanie, niemniej występujące w tekście akty mowy i współgrające z nimi illokucje komunikacyjne nie odpowiadają tym, które z definicji prawnej powinny się w nim znaleźć. Wobec tego zasadnicza część owego aktu notarialnego wydaje się nie mieć oparcia w kanonicznej postaci wzorca gatunkowego aktu uszanowania, co może świadczyć o niestabilności gatunkowego wzorca wypowiedzi, wprowadzonego zaledwie dwa lata wcześniej do pola gatunkowego odmiany prawno-urzędowej, niskiej świadomości gatunkowej notariusza lub nietypowości okoliczności składających się na sytuację komunikacyjną. Wydaje się jednak, że decydujące znaczenie dla powstania realizacji indywidualnej gatunku prawno-urzędowego ma dynamika zmian uwarunkowań kontekstowych (Wojtak 2004, 31), oddziałująca na przekształcenia repertuaru gatunkowego i słabą stabilność wzorca gatunkowego, która powoduje zaburzenia performancji komunikacyjno-językowej przedstawiciela urzędu publicznego.

Część zasadnicza notarialnego aktu uszanowania, który przybrał postać indywidualnej realizacji wzorca gatunkowego, zawiera następujące elementy tekstowe oraz akty mowy wypełniające oświadczenie stron:

1. informacja o celu sporządzenia aktu notarialnego i oznaczenie jego odmiany jako aktu wieczystego uszanowania:

iawnie dobrowolnie i nieprzymuszenie przed niniejszym Urzędem Zeznali, Jż oni względem Matżenstwa pragną między sobą Akt wieczysty uszanowania Zawrzec;

2. oświadczenie notariusza o posiadaniu uprawnień do spisania aktu uszanowania oraz przystąpieniu do spisania zeznań stron:

do których Żądań stosownie na mocy Prawa Urząd przychyliając się do spisania takowego Aktu uszanowania w następnych Opisach przystąpił.

W tym miejscu warto podkreślić, że notariusz nie podaje podstaw prawnych, nie odwołuje się do artykułu 151 *Kodeksu Napoleona*, czego wymagał wzorzec kanoniczny aktu notarialnego;

3. opisowa relacja z oświadczenia stron, czyli tak zwane zeznanie właściwe (Kuć 2013, 49), którego pragmatycznym ośrodkiem jest obustronne oświadczenie o zamiarze zawarcia małżeństwa, czyli deklaracja woli stanowiąca deklaracyjny akt mowy oraz wzajemne przyrzeczenie miłości i szacunku, w wypadku kobiety również przyrzeczenie wierności, będące komisywnymi aktami mowy pojawiającymi się między stronami czynności: Janem Baptistą Boguckim a Rozalią Szreibrowską:

A nayprzed ponieważ tenże Urodzony Jan Babtista Bogucki beżżenny Kawaler upodobawszy sobie też urodzoną Rożą Szreibrowską oświadczył się iż chce ią mieć za Przyjaciela swego Dożywotniego czyli Mażonkę przyżekaiąc iey wszelką miłosc i Uszanowanie dozgonne potym Z osobna i Urodzona Roża Szreibrowska niezamężna oznaymiła iako tegoż Urodzonego Jana Babtistę Boguckiego wyrozumiawszy Jego ku sobie przywiązanie z wiedzą i pozwoleniem swych Rodziców /: iak naucza List pod dnem dziesiątego sierpnia roku bieżącego w Trzemesznie datowany i do Aktu tego załączony¹⁰ :/ chce mieć sobie za Mażonka i dożywotniego Przyjaciela rownie i wzajemnie przyżekaiąc onemuż miłosc, wszelką wierność, i uszanowanie;

4. informacja o pozwoleniu rodziców jednej ze strony na ślub (kobiety), z której wynika, że nie miała ukończonego 21 roku życia, oraz informacja o liście z pozwoleniem, jego datacja i stwierdzenie o dołączeniu do aktu (w cytowaniu powyżej);
5. formuła oznajmująca brak przeszkód prawnych do zawarcia małżeństwa i stwierdzenie możliwości złożenia przysięgi (*ślubu*) w kościele po wcześniejszych zapowiedziach:

¹⁰ Wspomniany list, będący nieformalnym, prywatnym aktem pozwolenia na małżeństwo Rozalii Szreibrowskiej, jest wszyty między drugą a trzecią stroną oryginału aktu uszanowania. Zawiera między innymi błogosławieństwo rodziców, którego formułę przytaczam: *A teraz Ci przesyłamy Błogosławieństwo Boskie y Rodzicielskie niech Ci Bog Błogosławi i Matka Boska Częstochowska w całym Zyciu twoim i z przyszłym twoim Mażonkiem którego w sercach naszych Zapisujemy i dozgonnie Zycia naszego Kochac Będziemy. W imie Oyca i Syna y Ducha świętego.*

Urząd zatym odebrawszy od tych Stron takowe Zeznanie i wymiarkowawszy, iż żadna Zawada i przeszkoda do tego Aktu zawarcia nie zachodzi Stanowi aby też Strony w Kosciele tutejszym Parafialnym po ukończonych zapowiedziach takowe swe Zeznania i chęci mogą Słubem stwierdzić;

6. przyrzeczenie stron (komisyjny akt mowy) dotrzymania złożonego przed notariuszem aktu uszanowania:

Akt ten iako Dobrowolne Dzieło przyżekaiąc go niewzruszenie trzymać, w przytomności wyżey wyszczególnionych dwóch Swiadkow podoletnich Urzędowi swemu znanych.

Jak pokazuje analiza zasadniczej części aktu notarialnego, która nadaje mu status gatunkowy aktu uszanowania, a w szczególności obserwacja zeznania właściwego składanego przez obydwie strony czynności prawnej, badany tekst nie został wyposażony w językowe i pragmatyczne wyróżniki aktu prośby o radę i błogosławieństwo, skierowanej do rodziców zobowiązanej do tego przepisami prawa strony (w tym wypadku kobiety). Zawarte tu illokucje nie odpowiadają temu dyrektywnemu aktowi mowy, narzuconemu przez *Kodeks Napoleona* w artykule 151, co powoduje, że analizowany akt uszanowania znacznie odbiega od wzorca normatywnego pełniącego w wypadku gatunku prawno-urzędowego funkcje wzorca kanonicznego. W miejscu owych aktów pojawiają się akty deklaratywne i komisyjne, odnoszące się wzajemnie do stron uczestniczących w notarialnej sytuacji komunikacyjnej. Tekst zawiera w zasadzie potwierdzenie złożenia aktu wzajemnego uszanowania (zobowiązania do zawarcia małżeństwa) między stronami: Janem Boguckim i Rozalią Szreibrowską.

Podsumowując, badany tekst notarialnego aktu uszanowania jest świadectwem kształtowania się zachowań językowych modelowanych przez prawo w zakresie komunikacji prawno-urzędowej, reprezentowanych przez urzędnika publicznego – notariusza (pisarza aktowego) na początku XIX w. Analiza wskazuje, że na aktualizację wzorca gatunkowego gatunku urzędowo-prawnego, jakim jest akt uszanowania, miał wpływ szereg heterogenicznych czynników kontekstowych, a przede wszystkim znaczna dynamika przekształceń w zakresie obowiązującego prawa, które było wzorowane na francuskim modelu ustrojowym, i podążająca za nią praktyka pisarska. Szybkość zmian spowodowała dysonans pomiędzy kompetencją językowo-komunikacyjną nadawcy instytucjonalnego (notariusza) i jego zachowaniami językowymi a normą gatunkową narzucaną przez prawo. Kolejne teksty aktów uszanowania z 1810 i 1811 r., sporządzane przez notariusza Leśniewskiego, stały się już realizacjami wzorca kanonicznego.

Aneks

Poniżej zamieszczam wariant B tekstu aktu uszanowania, który jest kopią (odpisem) oryginalnego aktu notarialnego:

Frederyk August z Bożej Łaski Król Saski, Książę Warszawski etc: etc: etc:

*Działo się w starej Częstochowie dnia
dwudziestego czwartego miesiąca Listopada Roku
Tysiącznego osmsetnego dziewiątego*

Przed Urzędem Naszym Pisarza Aktowego Powiatu Częstochowskiego mieszkającego pod Numerem pięćdziesiątym czwartym w Ulicy Krakowskiej w Okręgu Trybunału pierwszej Instancji Departamentu Kaliskiego przyjmującym tę czynność w przytomności Świadków niżej wymienionych Stawili się osobiscie Urodzeni, Jan Babista Bogucki, niegdyś Urodzonych Kazmierza i Wiktoryi Boguckich Syn /: iak opiewa Chrzty jego Mentryka dnia dwudziestego trzeciego Czerwca Roku Tysiąc siedemsetnego osmdziesiątego drugiego w Kosciele Parafialnym Koziołtowskim napisana Urzędownie wydana i w niniejszym Urzędzie składana /: Nieżenny kawaler z iedney, a Roża Szreibrowska Urodzonych Tomasza i Barbary Szreibrowskich w Miescie Trzemesznie mieszkających /: iak świadczą Jmci Panowie Gabryel Wyszowski pod Numerem trzydziestym piątym w Rynku i Kazmierz Dymecki pod Numerem siedemdziesiątym piątym tu w Częstochowie mieszkający Obywatele /: w przytomności tychże Świadków dostawionych dla udowodnienia swego Interesu czyniąca z drugiej Strony, w Miescie tym oboje mieszkający podoletni, Urzędownie czynic prawomocni z Osob Urzędowi swemu Znani, na ciele i umysle Zdrowi, iawnie dobrowolnie i nieprzymuszenie przed niniejszym Urzędem Zeznali, Jż oni względem Małżeństwa pragną między sobą Akt wieczysty uszanowania Zawrzec, do których Żądań stosownie na mocy Prawa Urząd przychylając się do spisania takowego Aktu uszanowania w następnych Opisach przystąpił. A nayprzed ponieważ tenże Urodzony Jan Babtista Bogucki beżżenny Kawaler upodobawszy sobie też urodzoną Rożą Szreibrowską oświadczył się iż chce ią miec za Przyziaciela swego Dożywotniego czyli Małżonkę przyżekając iey wszelką miłość i Uszanowanie dozgonne, potym Z osobna i Urodzona Roża Szreibrowska niezamężna oznaymiła iako tegoż Urodzonego Jana Babtistę Boguckiego wyrozumiawszy Jego ku sobie przywiązanie z wiedzą i pozwoleniem swych Rodziców /: iak naucza List pod dniem dziesiątego sierpnia roku bieżącego w Trzemesznie datowany i do Aktu tego załączony /: chce miec sobie za Małżonka i dożywotniego Przyziaciela rownie i wzajemnie przyżekając onemuż miłość, wszelką wierność, i uszanowanie. Urząd zatym odebrawszy od tych Stron takowe Zeznanie i wymiarkowawszy, iż żadna Zawada i przeszkoda do tego Aktu zawarcia nie zachodzi. Stanowi aby też Strony w Kosciele tutejszym Parafialnym po ukończonych zapowiedziach takowe swe Zeznania i chęci mogą Słubem stwierdzic. Akt ten iako Dobrowolne Dzieło przyżekając go niewzruszenie trzymać, w przytomności wyżej wyszczególnionych dwóch Świadków podoletnich Urzędowi swemu znanych /: którzy się wraz z zeznającymi podpisali /: Po wyraznym iego przeczytaniu i dobrowolnym przyjęciu, gdy żadney nie czynią Excepcyi własnoręcznymi podpisami zatwierdzają. Jan Babtista Bogucki. Rozalia Szreibrowska. Gabryel Wyszowski iako Świadek. Kazmierz Dymecki iako Świadek. Józef Lesniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego. Wyciąg ten zgodny z Originalem w Aktach

znaydującym się przy wycisnieniu pieczęci dnia dwudziestego czwartego Listopada Roku Tysiąc osmsetnego dziewiątego w starey Częstochowie Zaswiadczam.

Leśniewski Pisarz Aktowy
Powiatu Częstochowskiego

Skróty

- KN1 – *Kodeks Napoleona z przypisami. Ksiąg trzy*, Warszawa 1810 [online: www.bibliotekacyfrowa.pl].
- KN2 – *Kodeks Napoleona Księstwu Warszawskiemu Artykułem 69tym Ustawy Konstytucyjnej Roku 1807 dnia 22 lipca za prawo cywilne [...] dekretem roku tegoż 1809 dnia 18 marca potwierdzonymi*, Warszawa 1810 [online: mbc.cyfrowemazowsze.pl].

Bibliografia

- Bizior R., 2015, *Akt znania – dawny gatunek urzędowy jako świadectwo porządku prawnego* „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo”, t. 63, z. 8, s. 132–150.
- Dunin-Dudkowska A., 2010, *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin.
- Dunin-Dudkowska A., 2012, *Akt notarialny na tle przemian historyczno-kulturowych w Polsce*, „Język a Kultura”, t. 23, s. 135–150.
- Gajda S., 1991, *Gatunki wypowiedzi potocznych*, [w:] S. Gajda, Z. Adamiśzyn (red.), *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, Opole, s. 67–74.
- Gajda S., 2001, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 255–268.
- Kuć J., 2012, *Akty uszanowania i pozwolenia na zawarcie małżeństwa jako umowy intertekstualne*, „Białostockie Archiwum Językowe” (12), s. 91–98.
- Kuć J., 2013, *Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku*, Siedlce.
- Ławniczak P., 2013, *Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 4 (6), s. 33–77.
- Malinowska E., 2012, *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole.
- Malinowska E., 2013, *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*, [w:] E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczyk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Kraków, s. 467–486.

- Ostaszewska D., 2008, *Genologia lingwistyczna jako subdyscyplina współczesnego językoznawstwa*, [w:] D. Ostaszewska, R. Cudak (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa, s. 11–39.
- Pawiński M., 2002, *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, „Archeion” (104), s. 203–220.
- Siuciak M., 2002, *Od szesnastowiecznych konstytucji sejmowych do współczesnej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – czyli o przeobrażeniach stylu prawno-urzędowego*, [w:] M. Krauz, S. Gajda (red.), *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu a inne metody badawcze*, Rzeszów, s. 121–130.
- Sójka-Zielińska K., 2007, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa.
- Szczepankowska I., 2015, *Odmiana urzędowa polszczyzny w dobie staro- i średniopolskiej na tle innych języków i stylów funkcjonalnych*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 7–25.
- Wierzbicka A., 1983, *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, Wrocław, s. 125–137.
- Witosz B., 2009, *Gatunek wobec „porządku dyskursu”*, „Biuletyn PTJ”, z. 65, 99–111.
- Wojtak M., 2001, *Styl urzędowy*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 155–171.
- Wojtak M., 2004, *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe*, [w:] D. Ostaszewska (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2, Katowice, s. 29–39.
- Woźniak E., 2015, *Ciągłość i zmiana – język urzędowy w dobie nowopolskiej*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 26–41.
- Woźniak E., Zarębski R., 2016, *Kodeks Napoleona w dziejach języka urzędowego w Polsce – rekonesans badawczy*, „Język Polski”, z. 1, s. 44–58.

The impact of context on the implementation of the model of genre (based on the text from the beginning of the nineteenth century)

Summary

The article presents how the impact of extralingual context influences on implementation of genre model of the act respect (fr. *acte respectueux et formel*). The author discusses historical, legal and political system circumstances, which had impact on new genre creation (the act respect) in the repertoire of genre forms belonging to the style of official documents. This process took place in the early nineteenth century.

First part of this paper presents influence and impact of translated on Polish language French *Civil Code* known as the *Code Napoleon*, that has been translated to Polish (1808), on the style evolution of official documents and genre models.

Second part of the paper discusses the act of respect text organization, that has been prepared by first notary appointed in Czestochowa (1809). The act of respect is presented in the article as genre variation of a notarial act. The author presents the structure of the studied text in relation to rules of genre and normative model of genre and also set of illocutionary acts contained in the text which are quite different from these required by rules of law.

The author recognizes analyzed text as individual realization of genre, unique for the official language variant. This conclusion is based on comparison of the studied text with other acts of respect prepared by various notaries and also prepared by notary – the sender of analyzed document – at a later date.

Keywords: the style of official documents, legal and official statements genre, French influences, *Napoleonic Code*, the notarial act, the act of respect, the nineteenth century.